

A knaver in the works!

Nya arkeologiska fynd ger instrumentforskningen problem

Jan Winter

När arkeologen Anders Söderberg i februari 2016 presenterade ett arkeologiskt fynd från Sigtuna vid *The Archaeology of Sound, Acoustics and Music, A symposium in honour of Cajsa S. Lund* i Växjö möttes han av entusiasm eftersom fyndet beskrevs som "the earliest known key for a possible nyckelharpa".¹

Fyndet åtföljdes av en datering - 1200-talet. Det ökade frågetecknen dramatiskt eftersom de hittills äldsta kända bevarade nyckelharporna är från slutet av 1600-talet.²

Vid samma konferens i Växjö presenterade den polska musikarkeologen Dorota Popławska uppgifter som gjorde gällande att man hittat instrumentlocket från en nyckelharpa nära Wolin vid Östersjökusten. Också detta fynd daterades till 1200-talet. Därmed hade två av varandra oberoende sensationella musikhistoriska fynd dykt upp som i praktiken kullkastade hittills accepterade fakta rörande de allra tidigaste instrumentfynden av nyckelharpa.

Sigtunafyndets ursprung och betydelse diskuterades livligt i nyckelharpskretsar under våren 2016, delvis med Söderberg som debatttagare.

Samma vår visades detta fynd upp i Sigtuna museums utställning *Trä 2.0 – tiden är ingenting*, åter med tidsbestämningen 1200-talet och presenterad under en stiliserad teckning av en nyckelharpa från 1700-talet.

Under sommaren publicerades Sigtunafyndet i den arkeologiska tidskriften *Fornvännen* under rubriken *Medieval string instrument finds from Sigtuna, including the earliest known key for a possible nyckelharpa*.³

Att hitta föremål som på något sätt bekräftar det svårtolkade medeltida ikonografiska källmaterialet kring de tidigaste nyckelharporna i Europa är sensationellt.

Trots detta har fynden väckt mycket liten uppmärksamhet bland etablerade musikhistoriker och instrumentforskare i Sverige.

I det följande presenteras alternativa tankar, teorier och slutsatser som utgår från formmässiga, kulturhistoriska och ikonografiska i stället för arkeologiska förhållanden och som sammantaget ifrågasätter de båda fynden.

Syftet är att väcka en nödvändig diskussion. Den behövs när denna typ av fynd, som inbjuder till, för att inte säga kräver, tvärvetenskapliga samtolkningar, dyker upp.

I fallet Sigtuna gäller det ett föremål som påträffades 1935 men som inte registrerades formellt förrän 1958. Mellan dessa år finns en rad frågetecken som i dag, när ingen av de inblandade kan vittna, inte längre kan rätas ut.

Fyndets ålder och definition är huvudproblem. Kort sagt: Rör det sig verkligen om en del av en nyckelharpa eller liknande instrument och på vilka grunder kan det hävdas att fyndet är från 1200-talet?

¹ <https://lnu.se/forskning/konferenser/tidigare-konferenser2/the-archaeology-of-sound-acoustics-and-music-2016/>

² Se Allmo 2016

³ Söderberg 2016: *Fornvännen* 111(2016) https://www.academia.edu/26979196/Medieval_string_instrument_finds_from_Sigtuna_including_the_earliest_known_key_for_a_possible_nyckelharpa

I Sigtunas museums utställningskatalog för *Trä 2.0 – tiden är ingenting är definitionen och tidsbestämningen* precis och ovillkorlig:

Knavern är funnen i Sigtuna och museet har just lyckats datera den till 1200-talet. Därmed har nyckelharpan blivit 100 år äldre än vad man tidigare trott! Dateringen bekräftas av nya rön från Polen och Spanien.⁴

En liknande formulering, något mer återhållsam, finns i *Fornvännen*:

This means that, despite poor stratigraphic records compared to modern standards, we do have a dating that seems fairly reliable. The key was found in a layer of the 13th century.⁵

Först måste påståendet om att fyndet hittats i ett lager från 1200-talet bemötas.

Söderberg bygger sina slutsatser på vad arkeologen Jan Erik Anderbjörk skrev men aldrig belade i sin rapport för 80 år sedan och till den utförliga beskrivningar av grävningen som Anderbjörk senare gjorde i tidskriftsartiklar 1936 och 1937. Det ska betonas att fyndet inte nämns alls i dessa artiklar.⁶

I den maskinskrivna rapporten som bildat underlag för museets registerkort nämns fyndet helt kort och utan datering:

*Sigtuna Kv Handelsmannen 8,9
Förteckning över träföremål anträffade i lager "C"
Matdisk med ristade föremål å undersidan
Skål av trä, svarvad, fragmentarisk, med bomärke å bottens undersida
Svarvad tratt, fragmentarisk.
Tangent till nyckelharpa
Röstestock
smärre obestämbara bark och träföremål
Delar av laggkärl*

Jan Erik Anderbjörk 1935⁷

Någon närmare beskrivning, datering eller värdering av fyndet gjordes aldrig av Anderbjörk. På själva registerkortet, författat över 20 år senare av en annan person står följande:

Nyckel, "knaver" till nyckelharpa⁸

Beteckningen "knaver" är en benämning som historiskt sett betecknat stämskruvar. Ordet *knaverharpa* har funnits dialektalt i betydelsen nyckelharpa, exempelvis i Uppland, men det är högst oklart — och omstritt — vad förledet *knaver* står för just i den sammansättningen; stämskruvarna, nycklarna eller löven — eller något annat. Ordet *knaver* brukar dyka upp när någon vill betona hur gammal en viss nyckelharpa är. I vetenskapliga sammanhang borde därför termen undvikas, åtminstone som beteckning på nyckelharpsnyckel. I det aktuella fallet är det inte heller Anderbjörk utan den arkivarie som författat fyndets registerkort 1958 som använder ordet.⁹

⁴ Citat från träutställningskatalogen

⁵ Söderberg 2016 sid 130

⁶ Anderbjörk, 1936, Nya fynd och rön från "Svarta jorden" i Sigtuna, *Fornvännen* 31,173-176 samt Anderbjörk 1937, *Sigtunagrävningar 1935*, i *Upplands Fornminnesförenings tidskrift 1937*

⁷ Källa, Söderberg, mail april 2016.

⁸ *ibid.*

⁹ Ling 1967 och Allmo 2016 sid 145

Anderbjörks artiklar är mycket utförliga genomgångar där han redogör för förutsättningarna kring grävningen och sedan går igenom vad han och övriga arkeologer fann, lager för lager. 1937 års artikel är rikt illustrerad med skisser samt foton på vissa föremål. Som inledning finns en skiss av de 14 lager, markerade A till O, som arkeologerna gick igenom.

Det finns dock stora oklarheter beträffande de översta lagren. De översta lagren "A" och möjligen "B" betecknas av Anderbjörk som tillhörande Nya tiden, det vill säga efter 1500. På ett annat ställe drar Anderbjörk nämligen slutsatsen att alla lager från och med "B" och neråt bör ses som "medeltida". Men minst ett av de föremål som han hänför till nästa lager "C" daterar han till Nya tiden.¹⁰

Även Sigtunafyndet påträffades i lager "C" på en till en och en halv meters djup under dåvarande gatunivå. Anderbjörk skriver att gränsen mellan lager A och B bör ligga vid 1500-talets början. Han hänvisar till att lager A innehåller tegelfragment som tros vara fyllnadsmaterial från resterna av det rivna Dominikanerklostret. Men det politiska beslut som inledde reformationen och rivningen av många kloster i Sverige togs först vid riksdagen i Västerås 1527. Därpå tog det ännu många år innan beslutet omsattes i praktiken. Dominikanerklostret i Stockholm, Svartbrödraklostret, revs exempelvis inte förrän 1547 och motsvarande årtal för rivningen av klostret i Sigtuna brukar anges till tidigast 1530, troligen senare. Då är vi redan en bra bit in på 1500-talet. Detta faktum "föryngrar" troligen både lager B och C och förklarar möjligen Anderbjörks förvåning över att hitta föremål i "medeltida" lager som egentligen hör Nya tiden till.

I Söderbergs artikel dateras lager "C" och med befintliga fynd till 1200-talet vilket med denna bakgrund ter sig betydligt mindre sannolikt.¹¹

Arkeologiska tidsbestämningar av föremål från olika jordlager är ofta - men självklart inte alltid - starkt präglade av den rent tekniska metoden; När väl olika jordlager tidsbestämts så finns det små marginaler för andra åldersbestämningar än dem som sammanfaller med ett viss jordlagers fastslagna ålder.

Denna metod hur är som helst bara användbar för att åldersbestämma *själva jordlagret per se*. Hittar man föremål i lagret kan dessa förstås vara tillverkade just under samma tidsperiod. Men de kan också vara *äldre*, faktiskt hur gamla som helst.

Men hur ska man kunna tidsbestämma föremål där andra faktorer klart visar att föremålet *är yngre* än jordlagret som det har påträffats i?

¹⁰ Anderbjörk 1937, sid 286ff.

¹¹ Söderberg 2016

Bild 1. Sigtunafyndet foto Anders Söderberg/Sigtuna museum.

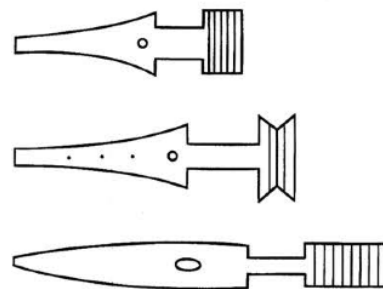
Bild 2. detalj

Först en beskrivning av Sigtunafyndet.

Dess form påminner om en nyckel till en nyckelharpa eller en lira.¹² Här finns en tapp, ett bredare mellanparti, ett hål för ett så kallat löv (det förvuxna trästift som avkortar strängen), samt ett huvud (den del som spelhandens fingrar berör när nyckeln trycks mot strängen). Utformningen upp till huvudet visar endast få likheter med nycklar som hör samman med äldre nyckelharpor, i viss mån också liror. Likheterna med mer moderna nyckelförsedda instrument (och då pratar vi 1900-tal) är betydligt större.

Nyckelhuvudet är däremot fullständigt unikt och saknar motsvarighet på något av kända bevarade eller avbildade instrument.

Nycklar på befintliga nyckelharpor, varav de äldsta anses vara från det sena 1600-talet, är i och för sig sinsemellan mycket olika till uppbyggnad och utformning – det är svårt att tala om någon ”designstandard” före 1700-talet. Det finns dock likheter och en av dem gäller just det räfflade mönstret på ovansidan av nyckeln, se bild 3. Det mönstret går igen på så olika harpor som de troligen äldsta bevarade i Sverige (harporna från Esse, Vefsen och Älvdalen)¹³ och helt

108. Nyckel från nyckelharpan (a) från Esse, (b) från Vefsen, (c) från Mora.

Bild 3. Tidiga nyckelharpsnycklar (Ling 1967)

¹² Med lira avses här vevlira. Se Allmo/Winter 1985 för resonemang kring namnskick.

¹³ Älvdalenharpan kallas oftast för Moraharpan, se Allmo 2016, sid 47

moderna treradiga harpor. Det är därför anmärkningsvärt att just Sigtunafyndet saknar en sådan räffling.¹⁴

Utformningen av Sigtunafyndet liknar inget annat åtminstone om vi talar om nycklar på en nyckelharpa. Inga andra befintliga nycklar utvisar något som ens kommer i närheten av den distinkta ornamenteringen av Sigtunafyndet.

Man kan ha olika uppfattningar om vad ornamenteringen föreställer. Men eftersom utsmyckningen inte är en enkel repetitiv räffling såsom på andra äldre svenska nyckelharpsnycklar utan till synes utformats för att uttrycka någon form av betydelsebärande symbolik så måste frågan ställas om vad ornamenteringen faktiskt ska föreställa.

Från nedre delen av nyckeln (om vi nu i teorin accepterar att det verkligen är en nyckel från en nyckelharpa) och uppåt mot nyckelhuvudet kan ornamenten tolkas som *spader* och *ruter*, alltså några av de vanliga spelkortssymbolerna. Men det finns flera möjligheter. En annan tolkning är att ornamenten ska tolkas som *spader*, *hjärter* *ruter* med en överlappning mellan spader och hjärter. En tredje tolkning är att den avslutande delen av nyckelhuvudet kan tolkas som en ”påk”, knölpåk, vanlig som kortsymbol i Spanien och Italien. *Det skulle innebära att fyndet har en utsmyckning med minst två, kanske så många som fyra, spelkortssymboler.*

Bild 4. Några tolkningar av nyckelhuvudets symboler.

I Fornvännen nämns inte denna särskiljande ornamentik alls.

Men om utsmyckningen av nyckeln föreställer kortsymboler så *utesluter detta definitivt att fyndet skulle kunna vara från 1200-talet.*

Varför då?

De spelkortssymboler som vi känner i dag är av ett ganska sent datum. Detta har givetvis att göra med att massproducerade kortlekar inte blev vanliga i Västeuropa över huvud taget förrän långt in på 1400-talet. *Les enseignes françaises* (de franska tecknen) - spader, hjärter, ruter, klöver - är i dag standard över hela världen. Symbolgruppen tros ha tillkommit under slutet av 1400-talet, som en direkt följd av att spelkort började massproduceras. Trycktekniken drev av kostnadsskäl fram en stark stilisering av tidigare mera komplicerade symbolikoner.¹⁵ Under 1400-talet fanns stora regionala skillnader i användning av spelkortssymboler för spelkort, även om själva spelet, samt antal kort och färger kunde överensstämma.

Bild 5. Fransk kortlek från ca 1490. Spader och halvmånens (föregångare till ruter) kungar.

¹⁴ För detaljer se Allmo 2016 och Ling 1967

¹⁵ se bland annat Bernström 1960 Spelkort

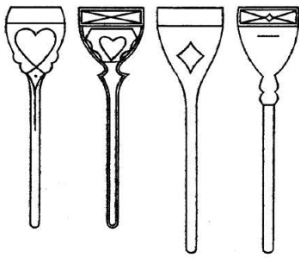

Bild 6, Tidiga stränghållare till nyckelharpa (Ling 1967)

De fyra kortsymbolerna kunde variera starkt mellan exempelvis Italien, Tyskland och Frankrike, men på vissa håll kunde symbolgrupperna överlappa. Just kombinationen spader, hjärter, ruter och påk är definitivt ovanlig men det innebär inte att den skulle vara omöjlig. Vi ska inte heller glömma bort att de fyra

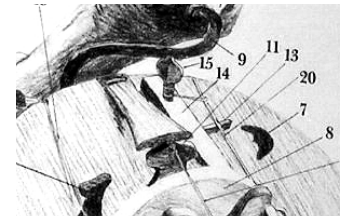

Bild 7. halvmåneformat ljudhål på Groddaliran, Fleringe, Gotland

symbolerna i ett tidigt skede representerade verkliga riddardynastier eller de olika samhällsständerna och att symbolerna därmed kunde väcka andra

associationer än dem som spelkort och deras bilder och symboler kanske gör i dag. Men det ändrar inte deras tillkomsthistoria.

Vi vet inte hur den som gjorde föremålet från Sigtuna tänkt, inte heller om det ens är tillverkat i Sverige. Däremot vet vi att spelkortssymboler inte är ovanliga alls på folkliga musikinstrument. Framför allt är hjärtformade alternativt spaderliknande symboler vanliga – och även om hjärtat självklart kan vara symbol för annat än kortspel så kan det mycket väl ha varit kortspelsikonerna som byggaren velat avbilda. Även ruter förekommer, men sparsamt, medan dess föregångare halvmånen är mycket vanlig.¹⁶

Den österrikiske konstnären, instrumentbyggaren och musikern Boris Koller har haft samma funderingar och gjort egna efterforskningar i ämnet. Det finns nämligen fler exempel på kortspelssymboler inom musikinstrumentbygge än i de äldre svenska nyckelharpornas symbolspråk. Koller har exempelvis hittat en italiensk lira med troliga tillverkningsåret 1797 där man kan se flera kortsymboler i stränghållaren.¹⁷

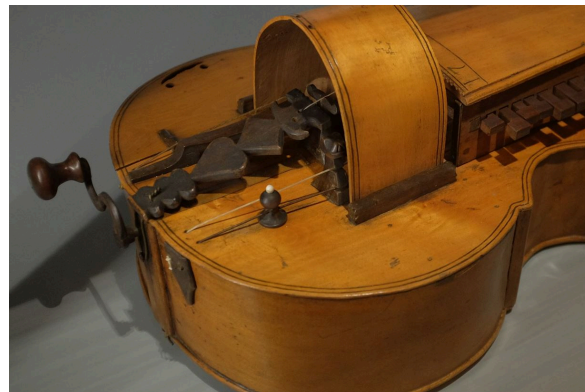

Bild 8, Drehleier, Signatur L.G. 1797, Italien Wien, KHM ©Boris Koller

Liknande symbolmönster på stränghållaren finns på en tysk lira från tidigt 1600-tal.¹⁸

Hur som helst står det klart att den form av stiliserade ikoner som ursprunget till våra moderna spelkortssymboler utgör definitivt inte kan finnas på något föremål från 1200-talet eller äldre. Formspråket existerade helt enkelt inte vid den tiden.

Bild 9, detalj ©Boris Koller

Hur ska detta förklaras? Egentligen är det inte alls särskilt märkligt. Arkeologiska fynd i tät bebyggelse i en stad med Sigtunas historia som funnits i "levande form" från 1100-talet och framåt (till skillnad från övergivna

¹⁶ Se bild 5 samt bland andra Allmo 2016

¹⁷ Drehleier, Signatur L.G. 1797, Italien Wien, KHM

<http://www.khm.at/it/unterstuetzen/kunstpatenschaften/drehleier/> Bilderna här i denna artikel © Boris Koller.

¹⁸ Musikmuseet Köpenhamn nr 352 A

bosättningar, typ Birka), är alltid omgivna av problem med tidsbestämningen. Just ett sådant område borde få extra många varningsklockor att ringa.

Kvarteret Handelsmannen i Sigtuna är dessutom ett område i staden, granne med Stora Torget, som gång på gång utsatts för omvälvande störningar av de jordskikt som utgör stratigrafins grundvalar, om det så rör sig om gatuarbeten, brunnsborring husbyggen eller annat, det vill säga just de faktorer som oftast brukar anföras i kritiken mot den de relativa tidsbestämningar som stratigrafin erbjuder — bortsett från jordbävningar och andra naturkatastrofer.¹⁹

Anderbjörk erbjuder själv ett belysande exempel på att tidsbestämda kulturlager och däri befintliga fynd inte nödvändigtvis hör samman. I sin första artikel om utgrävningarna berättar Anderbjörk nämligen om hur han hittar "ett svärd av 1500-talstyp" på en plats där övriga föremål sägs stamma från 1000-talet och 1100-talet. Svärdet dateras senare till slutet av 1500-talet av Livrustkammaren.²⁰ I sin artikel från 1937 uppger Anderbjörk i stället att svärdet återfanns i det översta lagret, alltså samma lager som han anser tillhöra Nya tiden.²¹

Det finns därmed rätt många skäl att förhålla sig skeptisk till mera exakta dateringar av påträffade föremål i Sigtuna, åtminstone så länge vi, såsom i fallet med Sigtunafyndet, rör oss på djup omkring metern under gatunivån. Det är för övrigt något som även Anderbjörk gång på gång betonar. Någonstans här, i denna kökkenmödding av Sigtunas genombrutna arkeologiska tidsskikt och omständigheterna kring hur utgrävningar skedde i den svenska arkeologins barndom, finns nog åtminstone en del av förklaringen till problemen och missuppfattningarna kring Sigtunafyndet. Säkert också orsaken till att en så specifik instrumentdetalj som en enda nyckelharpsnyckel skulle ha överlevt i ett levande stadskvarter i århundraden utan större åverkan än litet avskavd färg - och inte ens mikroskopiska fragment av övriga nycklar eller resten av instrumentet i närheten.

Därmed är vi inne på den kanske viktigaste frågan: Är detta verkligen en nyckel till en nyckelharpa eller lira? Det går i så fall inte att komma ifrån *olikheterna* med nycklar på de äldsta påträffade nyckelharporna och *likheterna* med nycklar på moderna nyckelharpor. En annan möjlighet är då att föremålet har haft en helt annan funktion, det vill säga inte

alls varit en del av ett musikinstrument. Den är en hypotes som måste ställas i ett läge då vi faktiskt inte med absolut säkerhet kan säga vad föremålet använts till. Anderbjörks uppgift om att föremålet är en nyckel till en nyckelharpa är inte underbyggt, varken av honom eller Söderberg. Som påstående utan förklarande belägg saknar därför deras fyndtolkning större bevisvärde.

Det finns andra möjligheter. Föremålet skulle kunna vara något slags hasp, en del av en enklare låsanordning i trä, kanske ett fallås. Det är inte alls långsökt och skulle kunna förklara varför det bara finns ett enda exemplar av fyndet. Beträkta exempelvis det enkla trälåset på vidstående bild där låshaspen exakt liknar de nycklar som återfinns på mycket gamla nyckelharpor, till exempel nyckelharpan från

Bild 10, trälås, ©Institut d'Ethnologie, Strasbourg

¹⁹ se bland annat Gräslund 1996 Arkeologisk datering.

²⁰ Anderbjörk, 1936, Nya fynd och rön från "Svarta jorden" i Sigtuna, Fornvännen 31, 173-176

²¹ Anderbjörk 1937, Sigtunagrävningar 1935, i Upplands Fornminnesförenings tidskrift 1937

Esse, se Bild 3.²²

I Sigtuna museums utställningskatalog för den tidigare nämnda träutställningen görs gällande att dateringen 1200-talet "bekräftas av nya rön från Polen och Spanien". Formuleringen återkommer delvis, men mera återhållsamt i Söderbergs artikel i Fornvännen:

*Just recently, a piece of a string instrument's body interpreted as that of a nyckelharpa was found in Wolin, Poland, and radiocarbon dated to the mid-13th century.*²³

Det "nya" rönet från Spanien gäller två spanska amatörforskarens försök att med hjälp av Photoshop försöka bevisa att ett avbildat liraliknande instrument i en kyrka i staden Sepulveda norr om Madrid i själva verket är av samma typ som Älvdalsharpan, som under namnet Moraharpa i dag förvaras på Zornmuseet i Mora.²⁴ Det påståendet är varken nytt - det presenterades 2012 - eller särskilt trovärdigt. Framför allt saknas all bäring på fyndet i Sigtuna.²⁵

Jag var närvarande när Popławska presenterade sitt fynd i Växjö och dessutom ombedd av symposieledningen att tillsammans med Per Ulf Allmo kommentera fyndet från svensk utgångspunkt. Hon kunde inte underbygga sina antaganden om att fyndet skulle vara en del av en nyckelharpa annat än genom hänvisningar till ikonografiskt material som saknade varje sammanhang med fyndet samt ett resonemang kring ett avtryck på fyndet (till höger på vidstående bild) som enligt Popławska skulle bevisa att instrumentlocket en gång varit försett med en klaviaturlåda. Det framgick omedelbart att det senare byggde på gedigen okunskap om hur man byggt nyckelharpor i äldre tider: Även de allra äldsta bevarade nyckelharporna saknar den "framvägg" i

Bild 11. Fyndet i Wolin. Beviset för att detta är locket till en nyckelharpa sägs vara de ljusa tvärgående strecken till höger i bild.
Foto © A. Janowski)

nyckellådan som är vanlig på liron och som enligt Popławska skulle bevisa att instrumentlocket var en del av just en nyckelharpa.²⁶ Popławskas kolleger i hemlandet ser Wolinfyndet som ett "möjligt och intressant instrumentfynd" medan nyckelharpsteorin har betecknats som "mycket tveksam". De är skeptiska till idén om att Wolinfyndet skulle ha något alls att göra med en nyckelharpa, eftersom det endast är den redan i sig problematiska ljusa linjen som anförs som argument för att

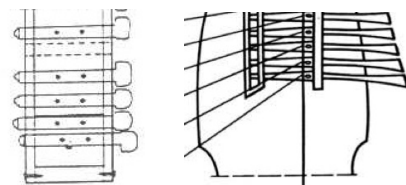

Bild 12. Schematisk bild på nyckellådor på liron och kontrabasharpa. OBS "framväggen" på liron till vänster

nyckellådan som är vanlig på liron och som enligt Popławska skulle bevisa att instrumentlocket var en del av just en nyckelharpa.²⁶

Popławskas kolleger i hemlandet ser Wolinfyndet som ett "möjligt och intressant instrumentfynd" medan nyckelharpsteorin har betecknats som "mycket tveksam". De är skeptiska till idén om att Wolinfyndet skulle ha något alls att göra med en nyckelharpa, eftersom det endast är den redan i sig problematiska ljusa linjen som anförs som argument för att

²² Jämför också Ling sid 104 om fallspärrlås

²³ Söderberg 2016 sid 131

²⁴ Reo I d j., Martin R. 2012, Organistrum or keyed fiddle? Study of an early instrument sculptured on a romanesque capitel in Sepulveda, Spain <http://musicaenlaspiedras.blogspot.com/2012> .

²⁵ För dateringen av Älvdalsharpan/Moraharpan se Allmo 2016, sid 47

²⁶ Janowski, A. et al. Nyckelharpa z Wolina. Contribution to the history of stringed instruments in medieval Europe. Slavia Antiqua LVI (2015). Poznan.

underbygga hypotesen.²⁷

Det blir därmed svårt att förstå på vilket sätt dessa spanska och polska uppgifter skulle kunna bekräfta något alls om Sigtunafyndet.

I artikeln i Fornvännen citeras Jan Lings slutsatser i dennes doktorsavhandling från 1967 om nyckelharpans uppkomst för att underbygga dateringen:

Ling assumed that the nyckelharpa could be dated back to between 1200 and 1460.

Men Lings tidsangivelse "1200-1460" ingår i ett längre, försiktigt resonemang kring en yttre tidsram med avsiktligt vaga referenser i syfte att rama in en möjlig tillkomstperiod från det att "horisontellt hållna" stråkinstrument började tas i bruk och fram till dess att man har det första, mera säkra ikonografiska materialet att stödja sig på, i detta fall kyrkomålningarna från 1400-talet.

Dessutom finns det en allvarlig brist med Lings trots allt logiska resonemang: Vertikalt hållna stråkinstrument (vi talar här om mindre instrument) är inte alls något som efterträds av horisontellt hållna instrument på så sätt att man skulle kunna tidsbestämma nyckelharpans eller för den delen andra musikinstrumentets tillkomst. Det gäller särskilt i nyckelharpans möjliga tillkomstområde Pommern-Polen, där vertikalt spelade mindre stråkinstrument levat kvar in i modern tid. Åtminstone i Polen finns det ikonografiskt källmaterial som visar detta från så sent som 1895.

Slutsatser:

1. Ytterligare forskning — helst tvärvetenskaplig — krävs för att fastställa om Sigtunafyndet över huvud taget hört till ett musikinstrument.
2. Fyndet kan utifrån sin symbolmättade ornamentering inte vara äldre än slutet av 1400-talet. Möjligen kan fyndet - om det rör sig om en del av en nyckelharpa - vara *ännu yngre*.
3. Föremålet är möjligen en *nyckel* i betydelsen *del av en tangentkonstruktion på ett musikinstrument av typen nyckelharpa eller lira*. Utformningen och det lilla hålet för ett så kallat löv på ovansidan stärker den hypotesen. Men det är inte alls omöjligt att föremålet har haft en helt annan funktion.²⁸

Att föremålen från Sigtuna och Wolin nu presenteras i en allt vidare krets som de tidigaste bevarade delarna av nyckelharpor utan reaktion eller mothugg från svensk instrumentforskning är oroväckande med tanke på att det i båda fallen helt saknas bevis för att fynden på något sätt har med instrumentet att göra. Lika anmärkningsvärt är att den musikeologiska miljön, där fynden en gång presenterades, inte velat ta de uppenbara problemen med dessa fynd på allvar.

²⁷ Mailväxling med professor Ewa Dahlig-Turek, musikvetare från Konsthistoriska institutet vid Polska vetenskapsakademien och musikeologen och musikern Maria Pomianowska, Warszawa, våren 2016.

²⁸ "Nyckeln" på Bild 10 kommer från ett lås i trä påträffat i Bamako, Mali, en såvitt känt är garanterat nyckelharpsfri region i Afrika.

Bild 13. Rekonstruktion: Boris Koller

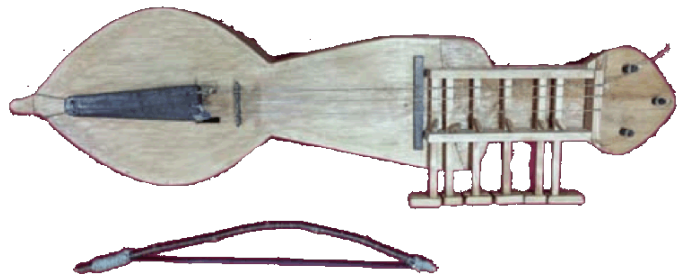

Bild 14. Rekonstruktion: Stanisław Mazurek

Redan nu har fynden givit upphov till fantasifulla rekonstruktioner. Dessa kännetecknas av betydande önsketänkande, men de flesta har nog inga problem med att innovativa instrumentbyggare skapar fantasiinstrument, inspirerade av historiska källor. I åtminstone Kollers fall har detta resulterat i en "neomedeltida" rekonstruktion som blivit både estetiskt och ljudmässigt tilltalande.²⁹

Men vi som arbetar mera seriöst med de äldre nordiska musikinstrumenten, oavsett om det är som musiker, studerande eller forskare, är inte betjänta av dåligt underbyggda fakta inom etablerad forskning, oavsett om det handlar om musikhistoria, arkeologi eller mellanformer som musikarkeologi.

Om författaren:

Jan Winter är journalist och musiker, det senare med folklig och tidig musik som specialitet. Tillsammans med Per-Ulf Allmo har han bland annat givit ut böckerna *Lirans hemligheter, en studie i nordisk musikhistoria*, *Säckpipan i Norden* samt *Framlades then stora nycklegijiga : en avhandling om den svenska nyckelharpans tillkomst*.

Referenser:

- Anderbjörk, 1936, Nya fynd och rön från "Svarta jorden" i Sigtuna, *Fornvännen* 31,173-176
 Anderbjörk 1937, Sigtunagrävningar 1935, i *Upplands Fornminnesförenings tidskrift*
 Per-Ulf Allmo, Jan Winter, 1985: *Lirans hemligheter, en studie i nordisk instrumenthistoria*, Stockholm/Uppsala, Förlaget Tongång
 Per-Ulf Allmo, 2016 : *Framlades then stora nycklegijiga : en avhandling om den svenska nyckelharpans tillkomst*, Stockholm/Uppsala , Förlaget Tongång
 John Bernström 1959: *Spelkort* Stockholm, Nord. museet.
 Janowski, A. et al, In press 2015. *Nyckelharpa z Wolina. Przyczynek do historii instrumentów strunowych w średniowiecznej Europie/Nyckelharpa from Wolin. Contribution to the history of stringed instruments in medieval Europe. Slavia Antiqua LVI*. Poznan.
 Jan Ling 1967: *Nyckelharpan - studier i ett folkligt musikinstrument*, Stockholm, Musikhistoriska museets skrifter.
 Söderberg, Anders, 2016, *Medieval string instrument finds from Sigtuna, including the earliest known key for possible nyckelharpa*, *Fornvännen* (Print). 2016(111)

²⁹ <https://www.facebook.com/Kaunan-667961593215412/?fref=ts>